

Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi

Antičko spomeničko naslijeđe, koje se ogleda u ostatcima velebnih rimskih gradova, monumentalnih foruma, impozantnih hramova, amfiteatara i akvadukata, danas čini integralni dio kulturne baštine svih mediteranskih zemalja i ponajbolje posvjedočuje domet, veličinu i snagu autoriteta rimske arhitekture. Pri proučavanju i razumijevanju tih kulturnih dostignuća rimske civilizacije neizmjeran je značaj suvremenih djela rimskih pisaca. Među njima, svojom cjelokupnom materijom, iznesenim podacima, stavovima i idejama, koji pridonose poznavanju i tumačenju arhitektonske teorije i prakse od antike pa do danas, kao prvorazredan i neprocjenjivo vrijedan historijski izvor ističe se Vitruvijevo djelo *De architectura libri decem*. U deset knjiga Vitruvije raspravlja o arhitekturi sintetizirajući djela ranijih grčkih autora i povezujući ih s osobnim iskustvima praktične naravi u namjeri da bi „cijelo djelo objasnilo arhitekturu“ njegova vremena. Iako takav sintetski pristup, praćen čestim odstupanjima od teme u kojima autor iznosi svoje stavove o društvenim i životnim prilikama, dovodi do neujednačenog stila i jezika, Vitruvije, svjestan svoje literarne ograničenosti, sam ističe kako on piše „ne kao gramatičar ili veliki filozof i govornik, već kao arhitekt“ te da je njegovo djelo namijenjeno „ne samo za graditelje, već i za sve obrazovane ljude“. Upravo iz tih razloga, Vitruvije i njegovo ostvarenje nisu zanimljivi samo kao stručna studija, već i kao dragocjen pogled na svijet i društvo iz perspektive rimskog građanina.

Djelo *De architectura libri decem*, kako glasi naziv latinskog izvornika, korpus je od deset knjiga – traktata o širokom konceptu tema i aspekata koji su bili pokriveni tadašnjim pojmom arhitekture koja je obuhvaćala sve ono što se doticalo fizičkog i intelektualnog života čovjeka i njegove okoline. Ta svojevrsna enciklopedija klasične arhitekture u kojoj su objedinjena gotova sva dotadašnja znanja iz pera prvenstveno grčkih autora oplemenjena autorovim osobnim iskustvima jedino je djelo o toj tematici sačuvano iz antičkih vremena. Iako je Vitruvije, suočen s nemjerljivošću Grka i Rimljana po pitanjima stručnih djela o arhitekturi, ali i kao veliki štovalac grčke kulture, temeljio rad na sintetskoj analizi djela brojnih ranijih, prije svega grčkih, autora, u knjizi je jasno povučena granica između rimske i grčke arhitektonske prakse, što je možda najuočljivije na primjeru isticanja diferencijalnih obilježja grčkog i rimskog teatra. Korpus započinje prvom knjigom, uvodom u cijelo djelo, u kojoj Vitruvije piše o idealnom obrazovanju i širokom znanju iz različitih znanstvenih

područja koje mora posjedovati arhitekt. Nadalje, iznosi podjelu arhitekture na graditeljstvo, gnomiku (izradu satova) i strojarstvo te ističe principe arhitekture koja se sastoji od reda, rasporeda, euritmije, simetrije, prikladnosti i razdiobe. Kao ilustrativan primjer koji poštuje sva navedena načela istaknuti su čovjek i njegove proporcije, što će tijekom knjige biti analogizirano na nekoliko mjesta. Slijedi osvrt na načela dobrog urbanizma i rasprava o kriterijima koji se moraju poštovati pri izboru optimalnih mjesta osnivanja grada, podizanja gradskih zidina i javnih zgrada. Tako bi se, primjerice, grad trebao graditi na onim mjestima zaštićenim od vjetrova koji „ako su hladni, neugodno djeluju; ako su topli, donose bolest, a vlažni škode“ ili gdje pase stoka kojoj pri žrtvovanju „jetra nije bila siva ili bolesna“ jer će na tim mjestima „i voda i hrana biti zdrava i za ljude“, dok bi se forum trebao smjestiti posve blizu luke „ako gradske zidine stoje uz more“, a hramovi bi se trebali izgraditi na položajima koji odgovaraju naravi božanstva. U drugoj knjizi Vitruvije piše o podrijetlu objekata i prvim načinima gradnje, konstrukcijama zidova i građevnim materijalima, o nepečenoj opeci, kamenu, pijesku, vapnu i drvu i njihovom izboru pri pojedinim gradnjama. U trećoj knjizi razmatraju se tipologija i načini gradnje hramova s iscrpnim osvrtom na pitanje simetrije hramova i problematiku jonskog reda. Upravo simetrija, kao ključan element koji nastaje iz proporcija, određuje kompoziciju hrama te je se zbog toga „arhitekti moraju strogo pridržavati“. Pri objašnjenju simetrije, Vitruvije povlači paralelu s ljudskim tijelom, čiji „pojedini dijelovi stoje u proporciji s cjelinom“, ističući da bi se tako trebali graditi i hramovi. Pravila proporcije i simetrije također se moraju poštovati pri oblikovanju jonskog hrama, čiji je način gradnje posebno elaboriran. Na treću knjigu tematikom se nadovezuje četvrta, u kojoj Vitruvije govori o podrijetlu, orijentaciji, vanjskom i unutrašnjem oblikovanju dorskog, jonskog i korintskog hrama, o etrurskom i kružnom hramu te o smještaju vrata i položaju oltara. Tako primjerice, „ako se hramovi grade oko javnih cesta, neka se tako postavljaju da prolaznici mogu na njih gledati i pri pogledu se pokloniti“, dok je visina žrtvenika, koji moraju gledati prema istoku, određena dostojanstvom određenog božanstva. Peta knjiga raspravlja o gradnji javnih zgrada i prostora, a napose o forumu, bazilici, grčkom i rimskom teatru, termama, palestrama i luci. Za razliku od grčke agore, organiziranje foruma u italjskim gradovima diktirano je njihovom funkcijom kao mjesta održavanja gladijatorskih igara, dok

je njihova veličina uvjetovana brojem ljudi „kako ne bi bilo premalo prostora za korištenje“, odnosno „da trg ne izgleda prazan zbog malog broja ljudi“. U gradnji bazilika, Vitruvije ističe primjer bazilike u koloniji Juliji Fanestri, čiju je gradnju planirao i nadzirao. Zanimljivo je i razmišljanje o smještaju i izgradnji kazališta koje se mora, kao i grad, podići „na što zdravijem mjestu“, poštujući u oblikovanju gledališta matematičke principe usklađene sa „zakonima o harmoniji“ tj. načelima akustike koja omogućuju da „svaki glas s pozornice jasnije i ugodnije dopre gledateljima do ušiju“. Detaljna razrada „zakona o harmoniji“ i njihovoj primjeni u izgradnji teataru odraz je Vitruvijev velikog teorijskog znanja, ne samo iz arhitekture, već i iz drugih znanosti koje s njom stoje u uskoj povezanosti. U šestoj knjizi težište je stavljeno na razmatranje utjecaja prirodnih svojstava pri gradnji i oblikovanju privatne stambene arhitekture gradskog ili ruralnog karaktera. Vitruvije posebno analizira odnos unutarnjih prostorija objekata koje moraju biti pravilno raspoređene poštujući simetriju i prirodno-klimatske osobitosti položaja. Tako primjerice, „spavaonice i knjižnice moraju gledati prema istoku, jer u njima trebamo jutarnje svjetlo, a osim toga, u takvim knjižnicama knjige ne pljesnive“. Isti principi vrijede i pri gradnji ruralno-gospodarskih objekata – vila, čija je cjelokupna veličina određena „prema veličini polja i obilju ljetine“, a karakter gospodarstva važan kriterij u smještaju prostorija, jer „uljaru treba graditi tako da svjetlo dobiva s juga i toplih strana, jer se ulje ne smije zgusnuti, nego mora ostati žitko od blage topline“. U sedmoj knjizi Vitruvije piše o polaganju podova, žbukanju stropova te ponajviše o zidnom slikarstvu i podrijetlu prirodnih i umjetnih boja. Iako se sadržajem posljednje tri knjige ne mogu smjestiti u okvire današnjeg pojma arhitekture, u rimsko doba ta su znanja bila važan i neodjeljiv dio unutar okvira arhitekture. Osma knjiga odnosi se na vodu, ispitivanje njenih svojstava te pronalaženje načina za njezino prikupljanje i distribuciju. Vitruvije ističe tri mogućnosti opskrbe vodom: kopanjem zdenaca, zidanjem cisterna ili gradnjom vodovoda, pri čemu posebno naglašava pozitivna svojstva glinenih cijevi „kod kojih je voda mnogo zdravija“ spram onih olovnih, „štetnih po ljudsko tijelo“. Deveta knjiga posvećena je znanjima o astronomiji, horologiji, kojima, prema Vitruviju, mora ovladati kvalitetan arhitekt. U njenom uvodu, iznesena je vrlo poznata i zanimljiva epizoda o Arhimedu koji je dokazao prijeveru s težinom zlata prilikom ulaska u kupelj. U desetoj knjizi, kojom završava djelo, Vitruvije piše o strojevima za dizanje, mjerenje udaljenosti i crpenje vode. Detaljno i s velikim znanjem raspravlja o izradi ratnih sprava poput škorpiona, katapulte, balista, što ne iznenađuje imajući u vidu činjenicu da je i on sam u doba Augusta radio na popravljanju takvih naprava.

No, nakon ovo sažetog prikaza, valja postaviti pitanje tko je osoba koja potpisuje jedno od najutjecajnijih djela antičkog vremena i ujedno jedinog sačuvanog antičkog djela o ovoj tematici? O Vitruviju, kao centralnom protagonistu djela zapravo se zna onoliko koliko o njemu piše u samoj knjizi. Bio je arhitekt i vojni inženjer koji je projektirao u doba Julija Cezara i brinuo se za izradu ratnih strojeva njegova posvojena sina Oktavijana Augusta. Svoje djelo koje je počeo pisati u velikoj starosti s namjerom da i na papiru opravda veličinu rimske arhitekture i pridonese rimskoj kulturi Vitruvije je posvetio Augustu koji mu je darovao doživotne prihode i time omogućio da se posveti pisanju. Premda je školovan za arhitekta, zahvaljujući roditeljima stekao je široki spektar znanja koja su, kako sam navodi, neophodna takvom zanimanju: „arhitekti se s pravom mogu priznati samo oni koji su se od djetinjstva penjali stubama različitih disciplina, hranili se znanjima iz više znanosti i vještina dok su se popeli do najvišega hrama – do arhitekture“. Učeni i znanjem potkovani morali su biti i oni kojima je Vitruvije namijenio knjigu jer u sintagmi „svi obrazovani ljudi“ valja prepoznati prije svega široko obrazovane pripadnike viših društvenih slojeva, kakvima je, među ostalim, i sam Vitruvije pripadao. U njegovo doba rimska arhitektura u završnom je stadiju preoblikovanja svoje fizionomije prožeta snažnim utjecajima iz helenističkog svijeta. Takvo ozračje uzrokuje podjele na pobornike novog stila i pripadnike konzervativne struje arhitekture. Iako i sam hvali Augustovu aspiraciju „izgradnje Rima u mramoru, kojeg je zatekao u opeci“ u cilju „da dostojanstvo vlasti dobije naročiti ugled pomoću javnih zgrada“, u čestim digresijama u uvodima pojedinih knjiga Vitruvije implicitno kritizira rad suvremenih arhitekata, „arhitekturu novih bogataša“, nove pojavnosti u arhitekturi i slikarstvu, ali i odnos društva prema novim prilikama, određujući tako sebe kao konzervatista i oštrog zagovornika tradicionalnih tendencija sumnjičavog prema novih strujanjima. Njegova privrženost iskušanoj tradiciji, koja je razumljiva imajući u vidu njegov životni i iskustveni vijek, možda se najbolje očitava u njegovoj preferenciji iskušanih materijala u gradnji zidova naspram onih „novih“, poput *opus reticulatum*, kojem suprotstavlja opus tradicionalni *opus incertum*, pravdajući prvenstvo funkcije nad ljepotom, a zanemarujući praktičnost proizvodnje i zidanja kamenja jednakih veličina naspram složenosti izvedbe *opus incertum* u kojem je „nepravilno kamenje mogao klesati i slagati samo iskusni zidar“. Staromodni i zastarjeli duh, također je izražen u kritici novog slikarstva „pokvarenog ukusa“ koje vegetabilnim i životinjskim prikazima, primjerice „nježnim stabljikama koje nose polulikove, jedne s ljudskim, druge sa životinjskim glavama“, unosi dramatične promjene razbijajući tradicionalne ustaljene okvire „slika koje su predodžbe

onoga što jest“, kao i u komentaru na društvo „koje nije u stanju cijeniti što za ukras može biti dostojno i prikladno“. Posebice je zanimljiva i poučna njegova kritika spram slavljenja atleta „koji vježbanjem jačaju samo svoje tijelo“ i odnosa prema piscima „koji ne jačaju samo svoj um, nego u knjigama spremaju pouke za poučavanje i izoštravanje duha svih ljudi“, što je komparacija koja ima svoju aktualnost i današnjem svijetu. Čestim odstupanjima od teme u kojima se autor ne može oteti subjektivnosti iznoseći vlastite dojmove, kritike ili komentare, ne samo u isticanju čvrstih konzervativnih stavova, već i o pogledima općih društvenih odnosa i situacija, ali ipak ne izlazeći iz konteksta problematike, bez obzira koliko umanjuju znanstvenost pisanja, dodatno obogaćuju sadržajnu vrijednost djela.

Pronalaskom najstarijeg sačuvanog rukopisa Vitruvijeve djela u knjižnici benediktinskog samostana Monte Cassino početkom 15. stoljeća, europski svijet cvatuće renesanse obogaćen je autentičnim i vrijednim pisanim svjedočanstvom teorijskih znanja o klasičnoj arhitekturi u formi sveobuhvatne enciklopedije. U takvom vremenskom i kulturnom ozračju koje traži ponovno oživljavanje antičkih umjetničkih i znanstvenih tradicija,

pronalazak tako značajne knjige koja pruža izvrstan uvid i referencu za poznavanje i razumijevanje graditeljskih pothvata rimske i grčke civilizacije snažno je djelovao na učenje, rad i djelo renesansnih arhitekata i njihovih slijednika. Od tada pa sve do danas, Vitruvijevo djelo, kao jedno od najvažnijih književnih dometa klasičnog svijeta nije izgubilo svoju vrijednost i utjecajnost, ne samo zahvaljujući zanimanju arhitekata, povjesničara umjetnosti, arheologa ili drugih stručnjaka iz srodnih znanstvenih područja, već i svih drugih koji se zanimaju i žele produbiti svoja znanja o klasičnim civilizacijama, koje su, možda, upravo kroz graditeljska umijeća i zdanja demonstrirale svu raskoš i ljepotu svog materijalnog kulturnog izražaja.

Literatura

1. Vitruvije, 1999. *De architectura libri decem* (prijevod M. Lopac, V. Bedenko), Golden marketing: Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb.